

Философски алтернативи

Philosophical alternatives

3/2004

ГОДИНА XIII
VOL. XIIIСПИСАНИЕ НА ИНСТИТУТА
ЗА ФИЛОСОФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ БАН

СЪДЪРЖАНИЕ

Покана за философски алтернативи. 3

ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКАТА ДУХОВНОСТ ПОКАНА ЗА ДИСКУСИЯ

Асен Игнатов — Философска традиция и постмарксистко мислене в България. 5
Томас А. Майнингер — Формирането на националистическа българска интелигенция (1835—1878). Заключение. 11
Иван Кацарски — Какво не сме искали да чуем за генезиса на българската интелигенция? (Коментар). 15

ФИЛОСОФИТЕ: ВЗАИМНИ РЕФЛЕКСИИ

Любен Сивилов — Епистемологията на Поанкаре. 22
Ивайло Димитров — Въображение и разум във философията на И. Кант. 37
Александър Кънев — Кантовото схващане за крайността на познанието в интерпретациите на Х. Хаймзют и М. Хайдегер. 49
Нина Димитрова — Божественият каприз vs божествената жертва — Л. Шестов и Н. Бердяев във взаимна рефлексия. 56

ЧОВЕКЪТ — СВОБОДА И ГРАНИЦИ

Янко Янев — Трагедията на човека. 67
Светла Страшимирова — Свободният избор: между смъртта и живота. 75
Васил Пенчев — „Опит за летене“: гравитация и възторженост. 80
Ангел С. Стефанов — Отклик на „Свирила философия“ от Васил Пенчев. 96
Латю Латев — Концепцията на Т. Кулев за свободата на волята. 98
Валери Личев, Виолета Колева — Лозунгите за чистота в социалистическия паноптикум на властта. 105

IN MEMORIAM

Атанас Стаматов — Асен Игнатов (1935—2003). 117
Правда Спасова — In memoriam. Принциплът на съмнението. 119
Донка Славова-Соколова — В памет на Иван Ганев. 121

ФИЛОСОФСКИ ФОРУМИ, СЪБИТИЯ, КНИГИ

Станка Христова — За етиката — етично. 124
Максим Лазаров — Кантовият синдром, или вечната тема за насилието. 128
Веселин Петров — „Разходка из дебрите на секса и любовта“. 132

ВАСИЛ ПЕНЧЕВ

„ОПИТ ЗА ЛЕТЕНЕ“: ГРАВИТАЦИЯ И ВЪЗТОРЖЕНОСТ

Abstract

The article is devoted to one of the greatest Bulgarian writers — Yordan Radichkov (1929—2004). The choice of Radichkov's work "Attempt of flying" is eligible to an philosophical interpretation because of the following reasons. Radichkov has won public recognition in Bulgaria. He is a living classic of the Bulgarian literature and, to a great extent, its face. He has a considerable effect on the Bulgarian culture: from theatre to linguistics and philosophy. His works themselves ring true and eminently philosophically; simultaneously, they are not philosophical prose. His ideas contain exceptional depth and originality. The mythical and folklore elements which impart characteristic Bulgarian sounding to them are emphasized. His typically Bulgarian view of life charms the readers. Summary: *Radichkov's work "Attempt of flying" is representative of the Bulgarian literature and also it is intuitively clear that it possesses philosophical depth.*

Човекът е направен по начин, че ходи по земята и предимно гледа в краката си — да не се спъне, а да прескача неволите, мъките и бедите, — ала все пак му се иска да не е така, а да лети!

Човек лети насън, а също и докато е млад — живее в бянове, мечти и надежди. Лети и със самолет, въртолет (хеликоптер), балон. Изстрелването с

космически кораб обаче не можем да наречем летене. Към същността на летенето принадлежи реенето, когато човек се вижда такъв, какъвто не е — съвсем свободен. Затова по-скоро трябва да отхвърлим и пътническият самолет, в чийто гроб човекът влиза, за да дофърчи мигом до своята пътническа цел. Най-истинско летене е, кога си сложи криле и кръжи (като с делта-планер или пък както Икар — с восъчни криле), и се радва цял живот или дори кацне или се разбие.

Понякога обаче може да се случи летателното средство само да те грабне — например при влюбване — и човек тогава става несвестен:

„Същата сцена, същата картина. Преследвачите продължават да викат: „Ура!“ Балонът внезапно се повдига нагоре, синьосребристото платно изплющава и изчезва, на сцената остават да висят само разлюлени въжетата. Привързаните към тях хора са увиснали във въздуха, между небето и земята. Промяна в светлината към сребристо и синьо. Всички са изпаднали в пълно сливане и вцепенение.“¹

Когато изумлението се преодолее, защото сме свикнали с пленяващата гравитация на земните грижи, те ни правят реални в реалността, висенето над реалността — стига да не е непосредствено опасно — ни се услажда:

„БАБИНА ДУШИЦА: Мигар полетяваме?

АВРАМА ОПИТОМИТЕЛЯ: Полетяхме, полетяхме! Ей, Момо, я виж как полетяхме! Хайде, Момо, хайде и ти, опитомено пиле, размахай си крилата, дано покрай нас и ти започнеш да хвърчиш!

ДАСКАЛ КИРО: Ето че най-после и ние спешените, хвърчим! Добре, че се сетихме да вържем скитника за себе си! Докато той кръжи над махалите и Балкана, то и ние заедно с него ще кръжим!... Я погледнете какви висини, какво ширине се простира пред погледа и как величествено е всичко!²

Види ли човек от висините ширинето, от което неговият земен хоризонт изглежда мален, нищожен, затиснат от гравитацията — то се изпълва със смирение пред величествеността и във възторг от истинската гледка на своето земно съществуване, из което винаги само чевръсто пъпли или угрижено крета, без да може нивга — освен с балон — го съзря от божи поглед.

Хората обаче са разни. Не всекиму летенето понася.

Моля сега да ме извините, но тук най-внезапно ще прекъсна хода извисяването, защото в този момент дочух гласа на едно отклонение, което ми се представи като

ТРАКТАТ ЗА ПОДСКОКА и родственото нему поскачане,

което ме примами с обещанието, че ще помогне да доближа Радичков, като ме отдалечи от него...

Във „Вълните усмиряват вятъра“ Аркадий и Борис Стругацки разказват как на Земята се зародила нова раса от човешката. Можем да кажем свръхчовеци, но истински. Те ги наричат „людени“. На български можем да го преведем глуповато като „хораци“, защото са произлезли от хората.

За такива ли свръхчовеци мечтае Ницше? Които не да премигват, смалявайки всичко, към което премигнат — и най-вече висинето, летенето и реенето; значи и безкрайното и божественото — до мерките на земно загриженото си пъплене?

¹ Й. Радичков. Опит за летене. — В: Избр. произведения в три тома. Т. 3. С., 1989, с. 208.

² Й. Радичков. Опит за летене, с. 210.

Разбира се, всеки знае, че между свръхчовеците на Ницше и свръхчовеците на Хитлер няма никаква връзка и всяко объркване е невъзможно. Макар че много е говорено по този въпрос, може да се добави: подскочилият премигващ човек ще премигне и към подскока си.

Това първо объркване, което *не може* да се направи, го споменавам заради второто объркване, което *може* да се направи, на свой ред попадайки в едно „мета-объркване“, обърквайки първото объркване с второто объркване. Мислейки, че сме наясно с първото объркване, бъркаме, че сме наясно и с второто объркване, докато всъщност яснотата от първото объркване е клопката, която ще ни въвлече във второто объркване. Видно е, че приведената логическа форма е силוגистична, т.е. неминуема (не може да не се премине през нея) и необходима (не може и да се обходи, ще рече, избиколи).

Въпреки че е необходима и неминуема, Аристотел не я споменава сред трите си фигури и затова — макар четвъртата фигура да е добавена по-сетне със съмнителни основания — нашата пета фигура ще оповестим с аподиктична очевидност като главна за логиката на земните ни дела. Основното ни методическо средство, навлизайки в несигурната материя на летенето, ще бъде именно петият силогизъм.

Така човек, подскачайки, вярно разбира, че причината за земното му пъплене е тъкмо досега-не-подскачането му. И наистина, ако човек само подскачаше, щеше да се движи много по-бързо, подобно на кенгуру. Ала изяснявайки това първо объркване, а именно че причината за нелетенето и нерееенето му е неподскачането му, той премигва по отношение към него, а това ще рече, че го смаява до мерките от епохата на своето неподскачане и тогава неговото летенето и реене му се представят ... тъкмо като подскачане. Човек, изяснявайки объркването от неподскачането, с това веднага попада в заблудата, че летенето не е подскачане, т.е. логиката, която ще движи неговия живот, е объркването на това, че нелетенето е от неподскачане, с това, че летенето не е подскачане, при което ще спре да подскача и с това обаче и да лети, а може да се отдаде и на мъст заради своето нелетенето.

Всичко това — а именно Петата фигура за силогизъм — ще имаме случай да прилагаме нееднократно. За да я приложим сега обаче по отношение на объркването на свръхчовеците на Ницше и Хитлер, трябва да разгледаме възможното *различно* объркване между мъдреца при Ницше, който е „въже“, за да се премине от човека към свръхчовека („Човекът е въже, опнато между звяра и свръхчовека въже над пропаст.“³), от една страна, и, от друга, мислещия при Хайдегер, сам подобен на поета, и който по-скоро би бил едно „въже“ да премине човек към поета, което обаче ще се окаже завръщане на човека към себе си и към своята забравена истина. „Следователно поетите трябва да бъдат [тези], които първи показват самото „поетично“ и обосновават като основа на живееенето. Заради това обосноваване самите тези поети трябва преди това да живеят стихотворящо.“⁴

³ Ф. Ницше. Тъй рече Заратустра (Прев.: Ж. Николова-Гълъбова). С., 1990, с. 30. Също така: „Великото у човека е това, че той е мост, а не цел: това, което заслужава обич при него, е, че той е преход и залез“ (пак там). И: „Вижте, аз съм вестител на мълнията и тежката капка от облака: а тази мълния се зове Свръхчовек“ (пак там, с. 31).

⁴ М. Хайдегер. Възпоменание. — Философски форум, 1999, 2–3, 97–98. Контекстът на приведената цитат е във връзка със стиха на Хьолдерлин: „Напълно заслужил, все пак поетично живее/ човекът на тази земя.“ След като Хайдегер го цитира, продължава по следния начин: „Словото съдържа ограничение на това, което предварително [му] се полага [на човека]. Напълно заслужил наистина е човекът, когато той върши работата в своето работене.“

Хайдегер цитира Ницше:

„И тъй рече Заратустра на народа:

...

Горко ви! Иде времето, когато човекът вече няма да изхвърля навън стрелата на своя блян върху човек и тетивата на неговия лък е забравила да свисти.

...

Горко ви! Иде времето, когато човекът вече няма да ражда звезда. Горко ви! Иде времето на най-презрения човек, който вече самия себе си няма да може да презира.

Ето! Аз ви показвам *последния човек*.

„Какво е любов? Какво е сътворение? Какво е блян? Какво е звезда?“ — така пита последният човек и премигва.

Земята тогава е станала малка и по нея подскача последният човек, който всичко смаява. Неговият род е неизтребим като на бълхите; последният човек живее най-дълго.

— Ние сме намерили щастието — казват последните хора и премигват.“⁵

Необозримо е това, което човекът постига, чрез което той се устройва на земята, като я обработва, изтощава и използва, за да предпази себе си, да подпомогне и осигури своето дело. *Все пак* — това ли е вече цялото живееие, в чието съхраняване може да бъде родното на хората, в което той [човекът] може да спре? Цялото постигане и работене, отглеждане и поддържане остава „култура“. Тя е винаги — само и единствено — последица от едно живееие. То обаче е *поетично*. Ала как и къде, и кога идва поетичното? Дали е направено от поетите? Или поетите и поетичното са всякогаш определени чрез поезията? Обаче каква е същността на поезията? Кой я определя? Може ли да се събере [ablesen, прочете] тази същност от многото заслуги на човека върху тази земя? Така изглежда, понеже Новото време е на мнение, поетите да ги смятат за творчески работещи и поезията се причисляват при културните достижения. Ако обаче според словото на поета поетичното е противопоставено на всяка *заслуга* и не попада сред заслугите на човека, ако поетичното също така само по себе си не е някак си биващо налице, тогава как въобще следва да могат да узнаят хората поетичното, за да могат да живеят според неговия същностен закон? Кой друг може да мисли според същността на поезията освен поетите? Следователно поетите трябва да бъдат [тези], които първи показват самото „поетично“ и обосновават като основа на живееието. Заради това обосноваване самите тези поети трябва преди това да живеят стихотворещо“ (пак там). Срв. също така: В. П. е. н. ч. е. в. Радичков *другарува с думите*. С., 2000, с. 40 сл.

⁵ M. Heidegger. Was heißt Denken? Tübingen, 1984, S. 45. Ето един друг превод на същия пасаж от Ницше:

„И тъй рече Заратустра на народа:

— Време е вече човек да си постави цел. Време е човек да засади кълна на своята върховна надежда.

Все още неговата почва е достатъчно богата за това. Но тази почва ще обеднее един ден, ще загуби силата си и нито едно високо дърво не ще може вече да покълне в нея.

Уви! Ще дойде ден, когато човек няма вече да хвърля стрелата на копнежа високо над човека, а тетивата на лъка му ще е отвикнала да свисти!

Казвам ви: човек трябва да носи хаос в душата си, за да може да роди танцуваща звезда. Казвам ви: още имате хаос в душите си.

Уви! Идва времето, когато човек не ще роди вече никаква звезда. Уви! Идва времето на най-презрения човек, който сам себе си не ще може вече да презира.

Вижте! Аз ви показвам последния човек.

„Що е обич? Що е творение? Що е копнеж? Що е звезда?“ — тъй пита последният човек и премигва.

Тогава земята ще е станала вече малка и по нея ще подскача последният човек, който всичко смаява. Родът му е неизтребим като бълхата; последният човек живее най-дълго.

„Ние изнамерихме щастието“ — казват последните хора и премигват.

Те напуснаха местностите, дето трудно се живее, защото човек има нужда от топлина. Той все още обича съседа си и се търка о него: защото има нужда от топлина.

Да заболееш и да храниш недоверие за тях, е грехота: човек пристъпва предпазливо. Безумец е, който се препъва в камъни или хора!

Преди този цитат от Ницше Хайдегер вече е казал:

„Досегашният човек ... не е навлязъл в своята собствена пълна същност. Ницше обяснява, че тази същност на човека дори още не е установена, т.е. нито е намерена, нито е закрепена. Затова Ницше казва: „Човекът е още неустановено животно.“ Твърдението звучи учудващо. Макар и той да изказва само това, което мислеше отдавна западноевропейското мислене за човека. Човекът е това animal rationale, разумното животно. Чрез разума човекът се издига над животното обаче така, че той постоянно *поглежда надолу* към звяра, довежда го под себе си, трябва да стане готов с него. Ние наричаме животинско чувственото и схващаме разума като не- и свръхсетивното, тогава се появява човекът, това animal rationale, като чувствено-свръхчувствена същност. Ако наречем чувственото според традицията физическото, то разумът, свръхсетивното се показва в качеството на това, което излиза *извън* и *над* чувственото, физическото; гръцкото мета значи *извън*; meta ta fusika — *извън* и *над* физическото, чувственото; свръхсетивното в своето извън, над физическото е метафизическото. Човекът, доколкото той се представя като animal rationale, е физическото в *надскачане* на физическото; накратко казано: в същността на човека като animal rationale се насъбира това *извън* от физическото към не- и свръхфизическото: така човекът е самото мета-физическо“⁶ (к. м. — В.П.).

И така Хайдегер ни казва:

Метафизиката — а за него това значи същността на цялата философия от Платон до наши дни — е също така полет, заложен в същността на човека да бъде неустановен, междинен. Метафизиката е онова тълкуване на този полет, при което същността на полета се свежда до искането да се види светът отгоре, като едно цяло. Ницше завършва това виждане отгоре, като виденият отгоре човек е тъкмо „последният човек“, а виждащият отгоре „последния човек“ е „надчовекът“, или в традиционния превод на български „свръхчовекът“, който вижда себе си отгоре като бестията, като звяра. Тъкмо затова за Хайдегер Ницше е онзи, който завършва метафизиката, като вижда и човека метафизически.

Ала поетът ще остане винаги в началото на полета, в основаването и никога няма да се стреми към завършването, към виждането отгоре. С виждането отгоре полетът вече се е приземил и с това не е издържал мислителската си същност на отнесеност към небето, към трансцендентното, към смъртта, към нищото. „*Най-мислителското в нашето време* — казва Хайдегер, — *че ние*

Малко отрова от дъжд на вятър: това носи приятни сънища. А накрая много отрова за приятна смърт.

Човек се още труди, защото трудът е развлечение, но се пази да не прекалява с труда, защото е вредно за здравето.

Не ще има вече беден и богат. И едното, и другото е свързано с големи трудности. Кой има още желание да управлява? Кой да се подчинява? И едното, и другото е свързано с големи трудности.

Никакъв пастир, а едно стадо! Всеки желае равенство, всеки е равен: който чувства другоаче, отива доброволно в лудницата.

„Някога цял свят беше луд“ — казват най-изтънчените и премигват.

Човек е мъдър и знае всичко станало: така няма причина за присмех. Все още спори, ала скоро се помирява — иначе ще получи стомашно разстройство.

Той си има вече свое наслажденище за през деня и свое наслажденище за през нощта: но си тачи здравето.

„Ние изнамерихме щастието“ — казват последните люде и премигват“ (Ф. Н и ц ш е. Тъй рече Заратустра. (Прев.: Ж. Николова-Гълъбова). С., 1990, 32–33.)

⁶ M. Heidegger. Was heibt Denken? S. 38.

още не мислим.⁷ Cogito на Декарт е все едно Dasein, който все пак се е сгромолясъл, като е видял в качеството на аподиктично очевидното Аза, а не полета и не света като полет. (Когато полетим и светът полита с нас.)

Малко по-нататък Хайдегер продължава:

„Пустинята расте: горко на този, който крие опустошение! Кой е този, на който се казва тук това „горко“. Това е надчовекът. Тъй като преминаващият отгатак трябва да бъде един залязващ; пътят на надчовека започва с неговия залез. С такова начало неговият път е решен.“⁸

И така днес човекът като винаги политащото същество има все едно сякаш само две еднакво неудовлетворителни възможности:

Или като преминаващ към надчовека да бъде залязващ. С неговото залязване пустинята ще расте. Но това ще бъде нищо в сравнение с опустошението, което крие самият „надчовек“.

Или да премигва винаги към своето политане, така че да остане занаят дълго, колкото може по-дълго „последният човек“.

В епохата на техниката поетът може да бъде само вреден, понеже или *метафизическият* поет е опустошителят, или *метафизически* поетът не е поет, а премигващ по отношение на поетичността и на мисленето.

Единственият изход е освобождаването на поезията от метафизиката, на политането от полета с научна цел.

„Нека добре да се вслушаме: „последният човек живее най-дълго“.“⁹

Ако и доколкото техниката е, изборът между „опустошителя“ и „последния човек“ ще трябва да се направи. Друг избор не е даден. Но и в двата избора ще владее техниката.

И ето как техниката може да бъде битие при „последния човек“:

„За animal rationale този същностен вид се покои в същностния начин, по който всичко, което е, се довежда до стоеие като свои предмети и като свои собствени състояния, изправя пред себе си и се поставя върху това поставено като обхващащо условие. Кой е обаче сега онзи вид на представяне, в който се движи последният човек? Нищше [го] казва съвсем ясно, обаче той не обяснява по-нататък казаното в насоката на въпроса, който сега поставяме. Кой е видът представяне, в който пребивава последният човек? Последният човек премигва. Какво значи това? „Премигва“ [blinzeln, приблихва] е взаимосвързано с „блясам“, „блестя“, „светя“. Премигвам — това значи: едно светене и един изглед подбутва и доставя, върху който изглед се уговаря, и то с взаимното, съвсем не изрично отсъдено споразумение да не се проследява по-нататък всичко, комуто е така доставено. Премигвам: уговореното — и в края на краищата уговорката — вече съвсем не нуждаещо се себе-до-ставяне на предметната и състоянията повърхност и фасада на всичко в качеството на единствено валидно и важащо, в което човекът всичко придвижва и преценява.“¹⁰

Ако светът е безвъпросно всякогаш доставян, то и техническото доставяне, при което доставеното следва само да бъде употребено, си е съвсем на място. В крайна сметка „последният човек“ гледа на света като на техника. Както телевизионният образ и всичко останало в неговия живот се доставя — при което той свежда смисъла до ползата и интереса, — така и светът за него е безразлично как доставен като постижима предстояща предметност.

⁷ Пак там, с. 4.

⁸ Пак там, с. 40.

⁹ Пак там, с. 45.

¹⁰ Пак там, с. 46.

Човек сякаш има два начина да мисли себе си и как е сложен в света. Ако тръгне от тялото си и от онова, което вижда чрез него, то светът се изписва като природа, в която е сложен и поради тази причина е природен и приртен. Така човек се поставя в едно голямо свое тяло, което нарича природа и в което се е появил един ден пак като малко тяло, сложено в голямото на природата. А „последният човек“ разбира и природата като своята техника.

Ако тръгне от ума и сърцето си (може би те — умът и сърцето — не чак толкова се различават помежду си, както понякога изглежда), се поставя в един голям ум и сърце, които нарича Бог. Така онова, което вижда или долавя със сетивата си, ще са дочутите думи на Бога, който произнася своите думи, както човекът произнася своите човешки думи, и ни казва нещо, което ние се мъчим да разберем.

Засега Човечеството мисли, че двата пътя са различни и единият е правилен — независимо кой, — а другият — заблуда. Ако се тръгне от София към Нова Загора верният път е на изток, а не на запад, ако пък ще е за Трън — обратното. Така човекът е разположил ума и сърцето си в едната посока от себе си нататък, а тялото си — в другата. И така разполовява света на две части според своето знание — източно, да речем, хуманитарното, а западно — природонаучното. Но се оказва, че той винаги иска да разбере видяното, ала и да види разбраното с ума и сърцето.

Дали да кажем, че по посока на разбирането с ума и сърцето е битието, а по посока на вижданото е съществуващото?

И ако човекът е такъв двоен, с две посоки, то и всяко нещо в човешкия свят също ще бъде с две посоки. Науката иска да се прехвърля през тази междина на нещата, от видяното нещо — в разбраното нещо, без да излиза от самото нещо, а културата пък обратно: от усетеното и разбрано нещо — във видяното като пресътворено. Така нашият свят се пълни и с художествени картини, и с теории. Ала и едните, и другите рядко се завръщат до човека откъм другата му страна. Теориите не се разбират, а картините не се виждат.

Може би хилядолетия още трябва да се чака, докато се проумее кръглата природа на човешкия свят и се научим, че истинното не е само да се прекоси междата на нещата в едната посока, но и да се завръщаме до човека откъм другата му страна. И че ако сме проболи нещо от виждане към разбиране или наопаки — от разбиране към виждане, — но не сме завърнали до човека откъм другата му страна непосредствено, т.е. не със съмнителната патерица на техниката, то нашата теория или нашата картина не може да е истинна, а само ракета, пронизала нещото и отлетяла в незначайна посока, а при човека унило е паднал единствено мъртвият технически или художествен артефакт, които се лъжем, че са полезни, като ги пригаждаме я за навес, я за метла или гърне, или пък направо ги носим на вторични суровини, за да спечелим пари.

Ала сега, увличайки се в поучения, забравих да ви кажа нещо много важно, може би дори най-важното. Това е загадката на единната кръгла вселена, а именно че в двете посоки — на разбирането и виждането, на ума със сърцето и очите, на бога и тялото — е една и същата такава. Човекът като ум и сърце е същество в ума и сърцето на бога, наред с другите твари, които вижда. Ала умът със сърцето му са едно малко смътно и несигурно петънце, което е едно и същото такова с цялото — ума и сърцето на бога. Човекът пък като тяло е същество в природата, наред с другите предмети, за които мисли. И тялото е отново несигурно и смътно петънце, което е едно и същото такова с цялото — природата. И човекът като тяло, бидейки едно и същото такова като природата, и като ум със сърце, бидейки едно и същото такова като бога, е пак

едно и същото такова в две части — наглед като две разкъсани части протяжност и мислене.

Това, което казах, може да се нарисова като ин и ян. В тяхната диаграма има три „едно и същото такова“. Единият и също такъв цвят на белите части на ян; единият и също такъв черен цвят на частите на ин; и най-сетне едната и същата такова форма (всяка разкъсана на две от отделени части) на ин и ян.

И най-дълбокият смисъл на ин и ян ще бъде, че тези трите (или четирите, защото третото едно и същото такова се състоеше от две под-„едно и същото такова“) първи едно и същото такова, както са дадени поотделно, на свой ред са едно и същото такова.

Дао, пътят, пък тогава ще е съблюдаването на единосьщието на двойствеността на тази двойна междинност.

А Хайдегер говори за четворица — бог и хората, небе и земя, — в чиято среда е съдбата, която понякога се открива на поетите, така че те основават поетично живее на чедата на земята. Небето е едно и същото такова със земята.

Хората са едно и същото такова като боговете.

А центърът на тази четворица определя единосьщието на двете „едно и същото такова“ — междинността между боговете и хората с междинността между земята и небето.

И най-сетне цялата тази рисунка е едно цяло, защото четирите единосьщия (или три, като третото в две подединосьщия) са единосьщия, или едно и същото такова.

Можем ли да заключим тогава, че Хайдегеровата съдба е едно и същото такова с пътя, дао? Или единствено аз произволно, фриволно и фантазно съм ги изобразил като единосьщи?

Или на мен се е открила участта, моята или дори пък българската, да се види бъдещето като едно и същото такова на четворицата и на ин със ян?

Или дали чак даже по този може би съмнителен път на предполагаеми единосьщия моето произволно, фриволно и фантазно аз не ще бъде едно и същото такова с „участта, моята и дори пък българската“. Ала беше това само параболола (ала може би и метафора — т.е. по равно „беше“ и „не беше“) — полет с неизбежно приземяване — чрез себе си обаче да посмея да онагледа Хьолдерлиновия поет, провиждащ съдбата, така че хем дарява от мнозина нежелания дар на грядущето, хем чрез това самото — бъдното основава.

За хората съдбата се разпростира във времето на историческата съдба, тя сякаш се разкъсва от една двойна междинност на две междинности, т.е. все едно от двойната междинност — на настоящето спрямо миналото и спрямо бъдещето — на две междинности: едната на настоящето като обусловено от миналото и втората сякаш съвсем независима: на настоящето като обуславяща бъдещето.

Между тези две междинности, изпъчил гърди, за да наподобя съдбата, се е натресъл Новоевропейският човек: така той се мисли за главното между-метие на историята. Така той се смята за свободен и чрез своята свобода — за именно Свързващия. Ето защо прави революции по своя охота и според мярата, че той е онзи, който ще прецени основателността на злобата, завистта и правото си на мъст и на „по-добър живот“. Така той винаги ще забравя и дори започива с ненавист и удоволствие миналото, за да строи бъдещето съвсем начисто, според плановите си и „светлите си дръзновения“.

Надали обаче Новоевропейският човек ще да е Свързващият. Най-много да е подскочил от миналото, за да полети в бъдещето, но тъй че неминуемо да погледне — че да се възторгне — от своя подскок, ала с туй и неминуемо да премигне, а гравитацията да го притегли и да преобрази летежа му в подскок.

Без навярно да обръща твърде взор, за да изяснява причината за човешките междуметия, понеже вече се е научила и привикнала, съдбата чевърсто си снове между миналото и бъдещето, за да свърши тихо и неотклонно ней присъщото, а именно да изплете тънката, ала неразкъсваема нишка, за която хората все пак знаят, защото са я нарекли нишката на съдбата.

Дали човекът със своите революции наистина прави нещо — било да помага, било да пречи на участта, — или само избива себеподобните си и другите божи твари, заплелен от възторжените си междуметия, дотам, че смята себе си за между-метие (знакът, което е) помежду миналото и бъдещето, си реч междуметие на историята?

Така време-мястото (ще рече периодът) на Новото време би ни се открил като твърде странната местност на *привидното* разкъсване на времето, с цел да бъде то, от една страна, озапчено, а, от друга, прищпорено в нова посока. Съдбата, изглежда, дори не се сеща да издума „Суе!“ или поне да отсъди „Всуе!“ — ще рече или са съвсем без значение човешките междуметия, или й отърва...

Но може и самите революции да са от съдбата — значи все пак да са привидни самите разкъсвания, само на хората да им изглеждат такива, а всъщност съдбата съвсем иначе — неведомо: незнано и потайно — е изплела своята нишка.

Хегел казва:

„Това, че разумът оставя страстите да действат сами за себе си, при което онова, чрез което той получава съществуване, се накърнява и търпи загуби, може да се нарече *хитрост на разума*. Защото това е явление, част от което е нищожна, а друга част е утвърдителна. Партикуларното в повечето случаи е твърде малозначително в сравнение с общото; индивидите биват пожертвани и представяни на произвола на съдбата. Идеята заплаща данъка на наличното битие и на преходността не от себе си, а чрез страстите на индивидите.“¹¹

Философията навярно също е склонна да подскача: да търси подобно на една супернаука големите обобщения и абстракции какво е светът; кои са неговите начала; какво е човекът; какво е неговото бъдеще и пр.

Дали обаче философията от днес вече не трябва да бъде кротко и благо повествование, което да дава на четеца преди всичко дом, топлина и уют сред вселенските задни части, където в наше време хората са разположили своя бивак?

Казано с други думи: макар животът на човека да е несравнимо облекчен, макар той да научава всяка секунда много, много нови неща, световите извън него и този в него са ставали все повече и днес вече са станали изключително неуютни — недомашни.

На небето звездите вече греят студено и никой не ги поглежда...

Човекът се е превърнал в свиреп, ожесточен и отявлен войник на своето знание, на своето господство и своята империя... Ние устройваме живота си на земята като на временен бивак, като във военен стан: за „субекта“ най-необходимото, всичко за победата над „обекта“, за превръщането му от „обект за себе си“ в „обект за нас“ — полезен или най-малкото включен в пределите на нашата империя на знанието. Така учим своите малки: образовваме ги в „гражданските добродетели“ на неспирното настъпление — експанзията срещу неизвестното. Понеже войниците за една военщина никога не са

¹¹ Г. В. Ф. Хегел. Разумът в историята. С., 1996, с. 116.

достатъчно, в такива ще превърнем и своите жени. Те ще станат равноправни, това ще рече обаче: равноправни войници в битката. Казват, така светът цял да стане по-човечен... Щеше, ако мъжете станеха равноправни с жените, а не обратното. Това ще рече, ако се прекратеше изтощителното настъпление на науката и икономиката и човек се върнеше към мирен живот, към топлината, дома и уюта, защото тъкмо там мъжете засега не са равноправни с жените.

А ако и жените станат бойци, светът тъкмо наопаки — ще стане изключително безчовечен.

Не се замисляме, че факторите на растежа през последните няколко века са екстензивни: завоюват се все нови и нови области; всяка научна област е всъщност сектор — ивица към хоризонта, а историята на „парадигмите“ е история на едно чергарско местене из неизвестното.

Но ако целият прогрес, устройството на империята е положено върху основата на екстензивното и експанзионистичното, то тя ще рухне, а нашата цивилизация ще се превърне в руини, ако и когато напредъкът дори не да прекъсне, а само се ограничи.

Подскачайки, философията вижда себе си като стратега на това наше време. Такъв може да е бил наистина Платон. Той е дал на Европейското човечество *στρατηγία*-та¹² на *idea*-та, на непрекъснатото настъпление — подобно на ислямски бойци в името на Аллаха — за нейното достигане и непрекъснатото ѝ недостигане и реално фактическо разширяване границите на завоюваната територия, а техниката — това е превърнатото в роби завоювано население.

Но макар философията днес вече по-скоро да се отказва от тази си стратегия, след като не дава, а по-точно след като не може да даде ясна заповед за спиране, примирие, а може би дори мир — с това помазва продължаването на напредъка, и то даже вовеки веков, защото стратегът е — или го смятат, или сам се преструва на — умрял, а прогресът вече се ръководи от отделните науки и практики.

Но ако философията няма власт, има тя хилядолетен авторитет. Неин съюзник ще бъде смъртното, но мощно неудовлетворение у всеки от изглежда неспирните несгоди на живота в поход, в напредък, в прогрес...

Има ли в този наш исторически създаден и чрез това утвърдил се начин на живот освен предимствата на леснотията, осигурена от рабелепната техника и от поробения чрез нея свят, удоволствие и щастие или има само несигурност, мъка и освирепялост?

Наистина ли напредъкът облагодетелства човека или го тиранизира и поробва, така както прогресът чрез него прави с всичко останало?

Какво дава философията на всеки един, за да бъде по-щастлив, за да бъде животът му изпълнен с повече смисъл?

Какво ще рече мъдрост?

Дали мъдростта от днес вече няма да значи уют и поезия, вмисляне и спомняне за нещата — били те хора, животни, растения или вещи?

Дали мъдростта от днес вече не трябва да види света и цялото му поселение като същества и чрез това да го превърне в население?

Бог помага на човек да бъде онова, което е, а дяволът — което не е. Затова човек предпочита дявола.

¹² *στρατηγία* ще рече на гръцки длъжността или званието на пълководеца; родствената дума *στρατηγικὸν* ще рече „тръгвам на поход“, *στρατηγικῶς* — „да се води войската в поход, да тръгне войската в поход“.

ще хвърчиш като муха без глава, то хората ще се поогледат, поогледат какво прави другия, па ще зафърчат като мухи без глави. Известно време ще се чувстват птички, но когато рекат пак да станат хора, вече ще е невъзможно — рогатият се плези. „Вие сами — казва той — избрахте да сте мухи без глави. Вижте колко високо сте се издигнали! Ако речете да спрете да хвърчите, че да стигнете земята, то ще се разбие!“ И вече разбрали измамата, хората продължаваха да фърчат като мухи без глави, макар да не се чувстваха птички.

Дали обаче и днес не сме хвъркнали така подобно на мухи без глави? Мислим си, че Копитестият не може да е чак толкова лош, че винаги да ни лъже... На Дявола вяра нямай! „Петият силогизъм“ обаче ни казва друго. Докато човек подскача, той лети. Ако вършеше земното си пъплене без самозаблуда и опиянение, нямаше да направи и немалкото, което действително постига.

Ала полети ли наистина, ще се разбие... или ще фърчи като муха без глава.

Гордо е да хвърчиш като птичка, но дори и като муха без глава. Защото подскачащите по земята няма как да разберат кое от двете. На външен вид все човек. Де да го знаят птичка ли е или муха без глава. Каквото и да е за всеки случай завиждат и се правят на глухи и слепи:

„АВРАМ СОВАЛКАТА. Ами, възглух!... Никак не е възглух той, ами не ще да вдигне глава и да види как се ние носим над махалите със скитания балон по най-горд начин. Той, моя сват, никога няма да погледне нагоре в небето, за да те забележи, защото е забил своя пусти нос в една тиква и я клъцка със сатъра. Той, моя сват, где какво намери тиква да я насмете, и сяда да я клъцка със сатъра, защото прасе угоява. Той все сатъра гледа, тиквата и прасето, затова от тиквата и прасето по-далеко не вижда! Ама че изгубена Станка!... На тоя мой сват и с пицов да му гръмнеш в ухото, няма да те чуе, защото е забил нос в пустата тиква, не вижда по-далече от носа си и никак не се интересува, хвърчиш ли ти в облаците, или не хвърчиш!

АВРАМ ОПИТОМИТЕЛЯ. Мигар никой няма нас да ни забележи, че хвърчим!... Ами ние с най-пълн риск се хванахме да хвърчим, а ето ще излезе, че никой няма да ни забележи! Мигар е възможно да не ни забележат! Тогава за какво да хвърчим, ако не ни забележат!

ПЕТЛИЕТО. Как не! Колко пъти се е случвало да мине нещо покрай тебе и ти да не го забележиш!

МАТЕЙ НИЩОТО. Ще го забележиш чак когато се напъха в ухото ти и почне да бучи в него!

ДАСКАЛ КИРО. Дали ще ни забележат от земята, или не, е все едно! Важното е, че веднъж в живота си и ние се издигаме, лекота на тялото усещаме и на душата, съпротивляваме се на земното притегляне, пълната ни връв със земята може да се скъса и ще се понесем по подобие на Икар из ширините. Погледнете там, орли кръжат, околвърст край нас все орлови кръстопътища. (Той става патетичен и разтваря ръце или жестикулира, сякаш иска да повдигне духа на групата, да я съсредоточи в една цел, за да я накара свободно да полети заедно с него в небето.) Небесният гигант сребрее, трепти и вижте как леко диша! Не е той вече нараненият самотник, защото ние му вдъхваме кураж, надежда, на него никой няма да посегне! Ако започне да пада уморен, задъхан от летенето и изтошен, то тогава, братя, ние сами ще размахаме закърнелите крила, от наште сили ще дадем и ще падне скитника едва тогава, когато и ние паднем в пълно изтощение.“¹⁵

¹⁵ Й. Радичков. Опит за летене, 212—213.

ще хвърчиш като муха без глава, то хората ще се поогледат, поогледат какво прави другия, па ще зафърчат като мухи без глави. Известно време ще се чувстват птички, но когато рекат пак да станат хора, вече ще е невъзможно — рогатият се плези. „Вие сами — казва той — избрахте да сте мухи без глави. Вижте колко високо сте се издигнали! Ако речете да спрете да хвърчите, че да стигнете земята, то ще се разбие!“ И вече разбрали измамата, хората продължаваха да фърчат като мухи без глави, макар да не се чувстваха птички.

Дали обаче и днес не сме хвъркнали така подобно на мухи без глави? Мислим си, че Копитестият не може да е чак толкова лош, че винаги да ни лъже... На Дявола вярва нямай! „Петият силогизъм“ обаче ни казва друго. Докато човек подскача, той лети. Ако вършеше земното си пълене без самозаблуда и опиянение, нямаше да направи и немалкото, което действително постига.

Ала полети ли наистина, ще се разбие... или ще фърчи като муха без глава. Гордо е да хвърчиш като птичка, но дори и като муха без глава. Защото подскачащите по земята няма как да разберат кое от двете. На външен вид все човек. Де да го знаят птичка ли е или муха без глава. Каквото и да е за всеки случай завиждат и се правят на глухи и слепи:

„АВРАМ СОВАЛКАТА. Ами, възглух!... Никак не е възглух той, ами не ще да вдигне глава и да види как се ние носим над махалите със скитация балон по най-горд начин. Той, моя сват, никога няма да погледне нагоре в небето, за да те забележи, защото е забил своя пусти нос в една тиква и я клъцка със сатъра. Той, моя сват, где какво намери тиква да я насмете, и сяда да я клъцка със сатъра, защото прасе угоява. Той все сатъра гледа, тиквата и прасето, затова от тиквата и прасето по-далеко не вижда! Ама че изгубена Станка!... На моя сват и с пицов да му гръмнеш в ухото, няма да те чуе, защото е забил нос в пустата тиква, не вижда по-далече от носа си и никак не се интересува, хвърчиш ли ти в облаците, или не хвърчиш!

АВРАМ ОПИТОМИТЕЛЯ. Мигар никой няма нас да ни забележи, че хвърчим!... Ами ние с най-пълнен риск се хванахме да хвърчим, а ето ще излезе, че никой няма да ни забележи! Мигар е възможно да не ни забележат! Тогава за какво да хвърчим, ако не ни забележат!

ПЕТЛЕТО. Как не! Колко пъти се е случвало да мине нещо покрай тебе и ти да не го забележиш!

МАТЕЙ НИЩОТО. Ще го забележиш чак когато се напъха в ухото ти и почне да бучи в него!

ДАСКАЛ КИРО. Дали ще ни забележат от земята, или не, е все едно! Важното е, че веднъж в живота си и ние се издигаме, лекота на тялото усещаме и на душата, съпротивляваме се на земното притегляне, пълната ни връв със земята може да се скъса и ще се понесем по подобие на Икар из ширините. Погледнете там, орли кръжат, околоръст край нас все орлови кръстопътища. (Той става патетичен и разтваря ръце или жестикулира, сякаш иска да повдигне духа на групата, да я съсредоточи в една цел, за да я накара свободно да полети заедно с него в небето.) Небесният гигант сребрее, трепти и вижте как леко диша! Не е той вече нараненият самотник, защото ние му вдъхваме кураж, надежда, на него никой няма да посегне! Ако започне да пада уморен, задъхан от летенето и изтощен, то тогава, братя, ние сами ще размахаме закърнелите крила, от наште сили ще дадем и ще падне скитника ед-ва тогава, когато и ние паднем в пълно изтощение.¹⁵

¹⁵ Й. Радичков. Опит за летене, 212—213.

Кога човек е птичка, дори на слънцето иска да помогне. Сам той вижда Земята, както слънцето я вижда. Сърцето му се изпълва с възторг и летеж:

„ИГОТО (провиква се към земята). Е, хе, хе, ееее! Земльооо!

ИЛИЙКО. Братя! Аз почвам да сънувам! Хвърча! — то ще рече, че е сън това! Хвърчилото, и то с мен хвърчи, небесният балон хвърчи и като гледам около себе си — всичките хвърчим! Аз мисля, че е сън това!

АВРАМ СОВАЛКАТА. Я дайте да се ошипем един друг, да не излезе наистина, че сме сънували! От нас всеки е летял поне веднъж насън, но като се повдигне нависоко, изплашва се и рипва като яре. Тогава се разбира, че е сън. Защо тъй е наредено: насън да става само тая работа, не знам!

ПЕТЛЕТО. Няма да е вредно се поощипеме! Човек така може и да изкукурига!

Всеки от героите се ошипва, после се пресяга да ошипе човека до себе си, чува се „Ох!“, „Ах!“, двамата братя Петър и Павел се показват от качето, ошипват се и те, извикват ох и ах и повече не се скриват с качето. Хората се вторачват един в друг един в друг и всеки почва тихо да повтаря на човека срещу себе си: „Не сънуваме... Не сънуваме!“ Понеже всички повтарят това по няколко пъти шепнешком, от туй „Не сънуваме!“ откънтява като ектение, шепнешо и трептящо, сякаш подето от небесното ехо: „Не сънуваме, не сънуваме, не сънуваме!“... Далечен вой на сирена. Воят нараства и за да се чуват хората един друг, те все по-високо повтарят това „Не сънуваме, не сънуваме!“ Воят става много силен, лелящите с балона се оглеждат тревожно на всички страни, Даскал Киро се мъчи да възпламени отново хората.

ДАСКАЛ КИРО. Не сънуваме... не сънуваме, а летим!¹⁶

Летенето изисква човек да се поощипе. Полети ли се, щипането е неизбежно. Ако някой не се сеща, че сам трябва да се щипе, другите почват да я вършат тази работа. В наше време човечеството вече е напълно посиняло от щипане. Когато преди милиони години птичките са полетели, и те трябва да са се щипали. Хвъркнеш ли, всеки ще те забележи и ако те стигне, те ошипва, ако пък не може, то тогава те ошипва наум или на глас. И понеже всички сме подфърчали, то и всички си ходим нащипани.

Във философията за щипането има философска дума — „критика“. Така например е било необходимо да се нащипе „чистият разум“, за да се провери дали не сънува, че е разумен. Още по-приятно е да критикуваш и да виждаш как критиката дава резултат — „подфъркналият“ се разкъндардисва и се мушва на мястото си. Успелите да полетят обаче също така критикуват останалите по земята. Понечи ли свраче ято да полети, навсякъде се разнасят звуците на критиката. Лелящите критикуват неполетелите свраки, но и неполетелите критикуват лелящите. Така и човешкото ято непрекъснато се критикува. Българите също обичат да се критикуват. Можем следователно да заключим, че днес човечеството е напълно разкритикувано.

„МАТЕЙ НИЩОТО. Балканите ни забелязаха и ни съгледаха, щото хвърчим високо. Нависоко ли си, всеки ще те забележи и съгледа. Ниско ли си, ни те забелязва някой, ни съгледва. Ами живееш ти забележим и още по-забележим си отиваш!“¹⁷

„АВРАМ ОПИТОМИТЕЛЯ. Не разрешава бог на човека да хвъркне в небето и да погледне той отвисоко земния живот. Който погледне отвисоко,

¹⁶ Й. Радичков. Опит за летенето, 214—215.

¹⁷ Пак там, с. 219.

разбира колко е мизерен и презрян земният живот; какво туткане и суета суета ри по земята — възгордява се тогав човекът, бог ни предвардва от гордостта по тоя начин, затуй е наредил да се суетим и да се туткаме по божиата земя.“¹⁸

Въпросът, дали ние, хората, да летим, е като всички философски въпроси — няма отговор. Нито може да се лети, нито може да не се лети! Науката си е заплула областта на въпросите, които имат отговор. Така тя полита с балона на теорията, но знае, че ще може да се приземи благополучно с помощта на опита или експеримента. Ала в живота на хората науката е неприложима иначе освен чрез двусмисленото раболепие на техниката.

Например ни се предлага телевизия. Може ли обаче техниката да реши вместо нас дали да я гледаме или не? Действително носи вести, осведоменост, обединение на хората от целия свят и развлечение, но и затыпяване и деградация. И такава двусмислена и може би ехидна е във всичко техниката.

С какво науката и техниката могат да помогнат при разрешаването на реалните житейски въпроси, които стоят пред всеки един, пред обществото? Дали да се ожена за този или за онзи? С единия (едната) ще полетя, но пък с другия (другата) ще си остана на земята. Дали да емигрирам или да остана в България? Дали да избира и да следвам професията на моето призвание (и почти сигурно да гладувам), или пък да продам изгодно способностите си, доколкото ги имам?

Винаги някои политат, винаги някои остават.

Винаги известно време обществото лети, винаги известно време пъпли (и стене).

С какво може да помогне философията, ако си е избрала областта на несигурността и откритостта — областта на въпросите, които нямат отговор? Може би със солидарността на хората да разбират общата си човешка съдба и с утеха, дом и уют и за избралите летенето (подскачането), и за избралите пъпленето.

За разлика от философията властта — независимо дали злоупотребява или не при възплъщението в себе си на солидарността на обществото — всякогаш постановява дали да се стои, или да се полита, или да се продължава с летенето, или да се приземяваме, или пък да пъплим и стенем; кому е разрешено да лети и кому участта му е да пъпли. Простолюдието с обществения договор е приело орисията на пъпленето! А законът следва всекиму да възложи отреденото:

„СТАРШИЯТА. Неграмотно, но хвърчи!... Простолудие, но хвърчи!... Ако всичкото простолудие се емне да хвърчи по облаците, кой тогава ще оре и копае в тази държава, кой ще гледа добитъка, кой ще жъне житото?“¹⁹

Разбрахме, че ако се оставеше на него, човек само щеше да хвърчи. Но за да хвърчат някои, други трябва да пъплят.

Какво ли не се е казвало за обществения договор. Например това: „... съгласието на хората е основано само на спогодба, в която има нещо изкуствено. Затова няма защо да се чудим, че за да може това съгласие да бъде постоянно и трайно, се иска нещо повече от спогодба, а това е обща власт, която да всява страх у хората и да насочва действията им към общо благо.“²⁰

¹⁸ Й. Радичков. Опит за летене, с. 219.

¹⁹ Пак там, с. 228.

²⁰ Т. Хобс. Левиатан. С., 1970, с. 185.

И по-нататък Томас Хобс заключава, че е необходимо „едно лице, за действията на което голямо множество хора носят отговорност по силата на взаимен сключен между тях договор с цел това лице да използва силата и средствата на всички тях така, както смята за целесъобразно за техния мир и обща защита“²¹.

Русо пък гледа на обществения договор съвсем иначе:

„Човекът се ражда свободен, а навсякъде е в окови. Някой може да се смята господар на другите, а сам е роб повече от тях. Как е станала тази промяна? Не зная. Какво може да я узакони? Мисля, че мога да реша този въпрос.

Ако имах предвид само силата и произтичащия от нея резултат, бих казал: „Дотогава, докато един народ е принуден да се подчинява, той постъпва добре, веднага щом бъде в състояние да сваля ярема и го сваля, той постъпва още по-добре; защото като си възвръща свободата по силата на същото право, което му я е похитило, той или има основание да си я възстанови, или другите не са имали основание да му я отнемат.“²²

За това обаче съвсем не е необходимо едно лице, суверен, а трябва: „Да се намери форма на съдружие, която да защитава и закриля с цялата обща сила личността и имота на всеки член на съдружието и чрез която всеки се обединява с всички, но служи на себе си и остава свободен, както преди.“²³ „Така ще очистим ли общественото съглашение от онова, което не е негова същност, ще видим, че то се свежда до следното: всеки един от нас влага в съдружието своя личност и цялата си мощ под върховното ръководство на общата воля; и всички ние като цяло възприемаме всеки член като неделима част на цялото.“²⁴

На единството на общността настоява и Джон Лок:

„И така под *политическа власт* разбирам *правото* да се създават закони, предвиждащи смъртно наказание и съответно по-леки наказания за регулиране и съхраняване на собствеността и *правото* да се използва силата на общността както при осъществяването на тези закони, така и при защитата на държавата от външни посегателства, като всичко това се върши единствено заради публичното благо.“²⁵

И съответно на това: „...Бог е назначил управляващите именно за да се възпират пристрастията и насилието на хората. Лесно мога да се съглася, че *гражданското управление* е най-подходящият лек за неудобствата на естественото състояние, които със сигурност са твърде големи, когато хората съдят сами себе си, понеже не е трудно да си представим, че този, който е бил дотам несправедлив, че да навреди на брат си, едва ли би бил толкова справедлив, че да се осъди сам.“²⁶

Енгелс обаче е категоричен:

„Държавата на разума претърпяла пълен крах. Общественият договор на Русо бил осъществен през времето на терора, от който изгубилата вяра в своята политическа способност буржоазия потърсила спасение отначало в корупцията на Директорията, а след това — под закрилата на Наполеоновия деспотизъм. Обещаваният вечен мир се превърнал в безкрайна завоевателна война. Не провървяло повече и на разумното общество. Противоположността

²¹ Пак там, с. 186.

²² Ж.-Ж. Р у с о. За обществения договор. С., 1996, 7—8.

²³ Пак там, с. 18.

²⁴ Пак там, с. 19.

²⁵ Д ж. Л о к. Два трактата за управлението. С., 1996, с. 196.

²⁶ Пак там, с. 203.

между богати и бедни, вместо да намери разрешение във всеобщо благоденствие, се изострила поради премахването както на цеховите и други привилегии, които са служили като мост над тая противоположност, така и на смекчаващата я донякъде църковна благотворителност.²⁷

Ала изследвайки летенето, общественият договор ни се представя съвсем иначе и то съвсем просто:

Някои трябва да летят, а други — да пъплят! И понеже всички биха полетели, а земята ще запустее, то се налага властта да я има. Тя е като гравитацията: който я преодолее (с неизброими жертви, разбира се), то той има право да лети. И спре ли да лети, а си подложи някой облак за възглавка горе във висинето, ще рече: заблаженства на припек, гравитацията на обществения договор веднага го сграбчва и го удря в земята, та го разбива. Само възторга от висинето през цялото време помага срещу гравитацията. А като се умори, не е зле сам да се спусне полека, да попълни и после, ако може, пак да се вдигне.

Всеки роптае срещу живота си, никои никога не харесва постоянно съдбата си, а само в редки мигове, когато осъзнае, че тя винаги е била една възможност да полети, така че със своя полет все пак да помага на другите (или ако се е родил със сребърна лъжица в устата поне да не пречи). И понякога я е използвал тази възможност, понякога не, и е плащал съответната цена — на щастливото и свободно (но твърде изтощително) реене и опасността всеки миг да пропадне като камък към гибел или, в другия случай, на тягостното пъплене, притеснявано и от властта, та да не му се доще на „простолюдието“ да се юрне към небето, да спре обработката на земята и най-сетне да не се сгромоляса „олетялото“ се простолудие, а с него и човешкият род!

„ДАСКАЛ КИРО. Пак простолудието, господин старши! То за това е създадено, да работи с мускули! Но понякога и въображението му работи. Въображението е единствената му привилегия, господин старши, то е бедата му. Мигар един умен и образован човек ще седне да измисля всякакви небивалици и да ги разселва тука по Балканите? Това само простолудието го върши, който го знае къде се скита неговото въображение, та ето тук туря една гола самодива в реката (*Старшията се обръща да види голата самодива, Даскал Киро излиза напред към Стршията*), горе пуска змей по небето, и не му стига змея, ами и пламък пуска от устата му. (*Старшията гледа нагоре, търси змея*). Като стои простолудието, подпряно на гегата си и гледа как се сгромолясват облаци над главата му, праща Крали Марко да разсича облаци, три синджира роби да освобождава и все така подпряно на гегата си, разположено посред своите кози, търкаля въображението си из доловете, прегазва вещици, зли сили, влиза в единоборство с тъмни стихии и с простотията си въобразява, че всичко е във властта му и че всичко е подчинено на него. Беден е тоя Олимп; господин старши, бедни са тия балкански богове, но нали знаете, че сиромаш човек и на магаре язди... Махали, колиби, колибарски селища, дивотия! (*Даскал Киро се въодушевява, полиците се скупчат, вторачени в него, заслушани в словото му*.) И ако в невежеството си тоз народ съзре скитащ балон, първата му работа е да го погне, да го хване яко за опашката и ако се случи, може и да покържи с него над мизерните си Аврамови махали, без да се замисля, че с това ще събуди подозрението на държавата и ще заслужи десет камшика. Умният и образован човек никога

²⁷ Ф. Енгелс. Анти Дюринг. С., 1988, 303—304.

не ще се юрне да гони скитащи балони, а още по-малко ще полети той с непознатия балон в небето. Умният и образован човек може само да се усмихне снизходително и да каже още по-снизходително: „Гледай го ти пустото му простолюдие, какви ги измисля!“²⁸

²⁸ Й. Радичков. Опит за летене, 228—229.